

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЕТНО- ТА НАЦІОГЕНЕЗУ

NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN CONTEXT ETHNO AND NATIONOGENESIS

Корж І.Ф., д.ю.н., с. н. с.,

заступник керівника наукового центру електронного парламенту та правової інформації

Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»

В даній статті досліджується питання проблеми національної безпеки через призму утворення української нації в умовах глобалізації, в рамках якої передбачається інтеграція усіх суспільств в цілісне світове співтовариство, що відкриває ще один вимір націй. Стверджується, що поява у світі різних націй, які ґрунтуються на власній історії та успішному досвіді інтеграції народів та етносів на підставі свого проекту, у свою чергу можуть бути проектом, своєрідним механізмом для утворення української нації.

Зазначено, що відображенням зрілості українського суспільства є його спроможність використовувати різноманітні, сучасні ресурси для власного розвитку, використання досвіду інших країн для створення та розбудови української нації.

В дослідженні розкриваються підстави застосування в національному законодавстві застарілих термінів, що стосується сфери націоутворення, і обґрунтовується їхня рудиментність і недоцільність їх подальшого використання в українському законодавстві. Насамперед, мова йде про формалізацію у перші роки незалежності таких термінів, як: «національності», «національні меншини», «національні групи», що нині продовжують вживатися в законодавстві України, насамперед в Конституції України. Саме вжиття зазначених термінів в повсякденному житті, неоднозначне розуміння їхнього змісту широкими верстами населення слугує перешкодою для консолідації етносів України в єдиний Український народ, а в подальшому у такий політико-правовий інститут, як українська нація. Зазначені недоліки, у свою чергу, слугують перешкодою до належної консолідації суспільства у питанні забезпечення національної безпеки.

Зазначене вимагає переосмислення сутності згаданих рудиментних термінів і необхідності заміни їх на сучасні, які більш повно і об'єктивно розкривають зміст процесів націоконсолідуючого характеру та сприяють утворенню сучасної української нації.

Напрацьовано та запропоновано нові шляхи та механізми удосконалення процесу українського націоутворення та забезпечення національної безпеки України, застосування термінів об'єктивного характеру, як то: «етноси», «державоутворюючий народ», «корінні народи», тобто у відповідності до французької моделі, що потребує внесення відповідних змін до національного законодавства.

Ключові слова: етноси, нація, національні групи, національна безпека, українська нація.

This article examines the issue of national security through the prism of the formation of the Ukrainian nation in the context of globalization, which provides for the integration of all societies into a holistic world community, which opens another dimension of nations. It is argued that the emergence of different nations in the world, based on their own history and successful experience of integration of peoples and ethnic groups on the basis of their project, in turn can be a project, a kind of mechanism for the formation of the Ukrainian nation.

It is noted that the reflection of the maturity of Ukrainian society is its ability to use a variety of modern resources for their own development, using the experience of other countries to create and build the Ukrainian nation.

The study reveals the grounds for the use of obsolete terms in the national legislation related to the sphere of nation-building, and substantiates their rudimentary nature and the inexpediency of their further use in Ukrainian legislation. First of all, we are talking about the formalization in the first years of independence of such terms as: "nationalities", "national minorities", "national groups", which now continue to be used in Ukrainian legislation, especially in the Constitution of Ukraine. The very use of these terms in everyday life, ambiguous understanding of their meaning by broad sections of the population is an obstacle to the consolidation of ethnic groups in Ukraine into a single Ukrainian people, and later in such a political and legal institution as the Ukrainian nation. These shortcomings, in turn, serve as an obstacle to the proper consolidation of society in ensuring national security.

This requires a rethinking of the essence of these rudimentary terms and the need to replace them with modern ones, which more fully and objectively reveal the content of the processes of national consolidation and contribute to the formation of the modern Ukrainian nation.

New ways and mechanisms of improving the process of Ukrainian nation-building and ensuring the national security of Ukraine, the use of objective terms such as: "ethnic groups", "state-forming people", "indigenous peoples", ie in accordance with the French model, which requires making appropriate changes to national legislation.

Key words: ethnic groups, nation, national groups, national security, Ukrainian nation.

Постановка проблеми. Дослідник Тиводар М. зазначає [1, с. 3–5], що як показує хід історії і події сьогодення, одною із важливих невіршених проблем України є питання становлення та функціонування української нації, її життєздатності в сучасних умовах. Із зазначеною проблемою системно пов'язана така сучасна, гостра проблема, як питання належного забезпечення національної безпеки України, тобто здійснення захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз, що в цілому має забезпечити сталий розвиток українського суспільства зокрема і країни в цілому.

Згадані дві проблеми у своїй діалектичній єдності є складовими однієї комплексної проблеми – проблеми подальшого існування Українського народу та його політико-правового утворення держави України. Зазначене підтверджується нинішніми волюнтаристськими, воявничими, цинічними діями агресора Російської Федерації. Український народ нині шляхом героїчного спротиву агресії, відповідних втрат і здобутків на практиці доказує

своє природне право на існування та подальший свій розвиток. Українці різного етнічного походження, згуртувавшись в одне ціле, героїчно дають достойну відсіч ворогу, діють як одне ціле, як одна нація. Саме таким способом у свій час латиноамериканські народи сформувалися як нації у процесі боротьби проти іспанської корони (1810 – 1826 pp.).

Поряд з об'єктивно-політичним процесом утворення націй шляхом згуртування проти спільного ворога, важливого значення набуває правова формалізація критеріїв нації, що вимагає належного і прагматичного підходу до цього процесу. Питанню утворення націй в різних аспектах приділялася увага багатьох українських науковців, як то: Бочковський О., Галушко К., Євтух В., Касьянов Г., Липа Ю., Лісовий Б., Нельга О., Петров В., Степко М., Хмелько В., Терешкович П. та інші. Питання національної безпеки в різних аспектах розглядали: Антонов В., Антипенко В., Бесяков К., Богуцький В., Бодрук О., Брижко В., В.Василенко, Вачанов В., Власюк О., Гончаренко О., Горбулін В., Дзьобань О., Довгань О., Доронін І., Качинський А., Корж І., Костенко Г., Лисичин Е., Петришин О., Пилипчук В., Скулиш Є., Фурашев В. та інші.

В Україні, після здобуття нею незалежності, у цьому процесі превалював рудиментний радянський підхід щодо формалізації основних критеріїв визначення нації, що, як показала практика, не лише не сприяло консолідації суспільства в одну націю, а навпаки, за підривної діяльності Російської Федерації загострив поділ суспільства за етнічною ознакою. З огляду на зазначене є необхідність у корегуванні дефініційних, правових і нормотворчих підходів щодо розуміння та розбудови української нації в сучасних умовах.

Мета дослідження. Здійснити аналіз стану процесу націоутворення в Україні; дослідити причини настання нинішніх негативних наслідків зазначеного; напрацювати та запропонувати шляхи та механізми удосконалення згаданих процесів та забезпечення національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає М. Тиводар [1, с. 3–5], науці під назвою «етнологія» належить особливе місце в системі наук. Лише вона дає змогу зрозуміти, що людство являє собою сукупність етносів з їх культурою, побутом, етногенезом та історією. Осмислення проблем етнічної строкатості людства набуло особливого сенсу, бо пов'язане не лише з пізнавальними інтересами і практичними завданнями, а й з теоретичними узагальненнями. Вся історія людства не заперечно засвідчує, що групова, соціально-класова і політична самоідентифікації не є такими сталими і виразними, як етнічна. Етнічна самоідентифікація зачіпає дуже глибокі особисті почуття, які допомагають людині уникнути знеособлення і деградації, переводять особистий пошук на рівень значущості і поваги до свого етнічного «я». Це означає, що феномен етнічності проникає в усі сфери суспільного і політичного життя, визначає характер і хід соціально-політичного розвитку етносів.

Етнологія незаперечно довела, що етноси як дуже складні соціально-біологічні міжпоколінні людські спільноти можуть існувати і функціонувати цілком самостійно навіть в умовах повної територіальної, історико-культурної та політичної ізоляції. Це свідчить, що етноси є цілком самодостатніми людськими спільнотами, на відміну від соціальних груп і класів, які не можуть існувати і функціонувати поза межами етносів.

Завоювання упродовж ХХ ст. багатьма етносами державної незалежності, перетворення їх у державотворчі і державовідповідальні засвідчило, що вони вступили у принципово новий етап свого етнонаціонального розвитку. Виникнення нових держав підтвердило широкомасштабність етнічних процесів у нових державотворчих етносів, що охопили всі сфери їх буття. Вибух етнонаціональної активності вимагає не лише осмислення цих процесів, а й відповідної соціальної, політичної і культурної практичної політики. А це дуже потрібно, бо у кожного етносу своя батьківщина, історична пам'ять, культурно-побутові традиції та соціально-політична практика.

На цьому ґрунті й формувалось оригінальне й неповторне обличчя кожного етносу. Етнічні форми буття найкраще проявляються у внутрішній єдності культури. Саме через неї проявляється колективний феномен однакового світобачення і світосприйняття, однакової поведінки у різних чи схожих ситуаціях членів одного етносу. Тому вивчення сутності економічних явищ, історичних, культурно-побутових та політичних реалій у всіх проявах інтеграційних і дезінтеграційних процесів не лише вимагає обов'язкового і першочергового врахування життєдіяльності етносів, а й відкриває шлях до пізнання історичного розвитку людства.

Існують різні визначення терміну «етнос»: «Етнос» (від.етно...) – спільнота, у яку люди об'єднані уявленнями про спільне походження та наявністю культурної спільності – мови, звичаїв, міфів, епосу [2]; (від грецьк. *έθνος* – плем'я, народ) – стала група людей, що історично склалися, усвідомлює свою єдність поза економічним, соціальним, політичним та конфесійним поділом та має

спільні етнічно маркуючі ознаки. За значенням є близьким до поняття «народ» у його буденному розумінні [3]; від грец. *ethnos* – народ, група, плем'я) – стійка, історично сформована на певній території спільність людей – плем'я, народність, нація, – що мають спільні риси, установлені особливості культури та психічного складу, а також усвідомлюють свою єдність і відмінність від інших подібних утворень (самосвідомість), фіксовані у етнонімі [4]; (суспільство, група, народ): історично сформована стійка спільність людей – плем'я, народність, нація. Етнос виступає як соціальний організм, який самовідтворюється шляхом етнічно однорідних шлюбів і передавання новому поколінню мови, культури, традицій, етнічних орієнтацій тощо [5]; історично сформована на певній території стійка спільнота людей (плем'я, народність, нація, народ), що володіють спільними рисами та стабільними особливостями культури, мови, психологічного складу, а також усвідомленням своїх інтересів і цілей, своєї єдності, відмінності від інших подібних утворень самосвідомістю та історичною пам'яттю, а також має соціальну цілісність і оригінальний стереотип поведінки [6] тощо.

Розвиток етносів можна прослідити через «етногенез», під яким розуміється сукупність соціально-історичних, духовно-культурних процесів та природних чинників, що зумовлюють виникнення, становлення і розвиток етносу. В широкому розумінні етногенез є процесом історичного походження та буття етнічних груп, пов'язаний з розвитком виду *Homo sapiens* [2].

Як зазначається в наукових дослідженнях [1, с. 147–148], сутність і зміст націй можна розкрити лише через історичний розвиток етносів. Поза етноісторичним розвитком не вдається визначити ті етнічні риси, які відіграли вирішальну роль у консолідації етнічних спільнот у нації. Серед націоконсолідуючих рис звичайно називають мову, традиції і звичаї, морально-історичні цінності, соціально-побутовий уклад, психологічні установки, що передаються від покоління до покоління. Принцип історизму дає змогу побачити джерела і перспективи розвитку етносів і досягнення ними рівня нації.

Між етносами і націями існують лише відносні відмінності. Етнос на донаціональному рівні проявляється як своєрідна сумарна цінність різних складових в обмеженому економічному, політичному і культурно-побутовому просторі з усталеними внутрішніми взаємозв'язками і обмеженими зовнішніми зв'язками. На національному рівні розвитку етнос вже виступає як цілісність, що всебічно інтегрувалась у соціально-політичну систему суспільства. Визначальним показником у даному випадку виступає рівень політичної інтеграції в громадянське правове чи тоталітарне суспільство.

Це переконує, що націю слід розглядати як особливий стан етносу, що історично сформувався при наявності певних об'єктивних і суб'єктивних умов політичної, соціальної, культурної і духовної консолідації. До об'єктивних умов слід віднести соціальні інститути і зв'язки, центральні і регіональні державні інститути, розвинуті економічні відносини, що інтегрують життєдіяльність членів етносу. До суб'єктивних умов належить усе духовне життя, в якому найвиразніше проявляється етнонаціональна самосвідомість, поведінкові стереотипи, психологічна єдність і таке інше.

Більшість учених виходить з того, що в нації не можна відокремити етнічне від соціального і політичного, що нації визначаються характером етнокультурної специфіки домінуючих етнічних спільнот. Так, англійський етнополітолог А. Сміт вважає, що нація поєднує в собі етнічний принцип, територіальний компонент і політичну спільноту, тобто має глибокі корені на різних рівнях історичної реальності і поєднує громадянство з етнічною належністю і територією. Американський політолог К. Енлоу підкреслює, що етнічність є найбільш цінним компонентом держави і нації, а для німецького філософа А. Козінга

нація – «це діалектична єдність економічних, соціальних, політичних, ідеологічних та етнічних факторів».

Різноманітні тлумачення терміну нація та їх еволюція ускладнили можливість формулювання його універсального значення. Ще й нині воно змінюється залежно від різних зовнішніх чинників. Нині у літературі існує кілька тлумачень поняття «нація». Для одних нація – це щось одвічне, біологічне, для других – тільки історичне і соціальне, для третіх – щось містичне, недоступне для пізнання, для четвертих – ірраціональне, що заважає поступальному розвитку людства.

Як зазначає С.Г. Кара-Мурза [7], поняття нація набуло важливого значення для життя і самосвідомості народів, особливо великих держав. В уявленні, що притаманно формаційному підходу, нація є вища стадія розвитку етнічних спільнот, що відповідає умовам індустріального суспільства.

Наведемо значення терміну «нація»: (від лат. *patio* – рід, плем'я) – спільнота людей, об'єднана певною назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних і політичних цінностей [8]. Нині найпопулярнішим стало етнологічне (в працях окремих українських дослідників його називають етніцистським – (від англ. *ethnicity*) тлумачення нації, яке розглядає її як особливий стан соціально-економічного, національно-культурного і політичного розвитку етносу, що пов'язаний з розвитком національної свідомості, творенням його державності, національно-державних символів і атрибутів, національної культури [1, с. 74].

Таким чином існують різні теорії щодо поняття «нація»: політична; психологічна; культурологічна; історико-економічна; етнічна. Усі вони в основу націогенезу ставлять відповідно політичний, психологічний, культурологічний, економічний або етнічний чинник. Під націогенезом (від лат. *patio* – народ і ...генез) розуміють процес формування нації як соціального цілого, єдиного організму, суб'єкта активності політичної. Серед загальних рис нації виділяють мовні, культурні, територіальні, економічні, соціальні, соціально-психологічні. й політичні. характеристики, жодна з яких не може бути абсолютною чи домінуючою. Значимість тієї чи іншої з наведених ознак визначається умовами формування конкретної нації, особливостями її історичного становлення. У реальності немає групи соціальної, яку можна б узяти за абсолют для порівняння з іншими національними спільнотами. Кожна з існуючих націй проходить свій шлях розвитку.

Нині домінують два головні, принципові підходи до формування нації: нація як громадянство, як колективний суверенітет, що базується на спільній політичній участі, тобто державницьке розуміння нації. Це – французька модель. І нація як етнічність, спільнота тих, кого поєднує спільна мова, історія або культурна ідентичність, тобто етнічне розуміння нації. Це – німецька модель.

В етносоціології в науковому обігу вживається ще один термін «народ». Якщо не враховувати радянські підходи до визначення цього терміну, то під терміном «народ» (з точки зору його об'ємності), мають на увазі «всі етносоціально-автохтони (корінні), традиційні діаспорні спільноти та натуралізовані новітні етнофори-іммігранти країни», до яких ще додають і усі етноси не автохтони. Тобто – це форма національної та етнічної єдності (нація, народність, іноді плем'я) [9, с. 300]; це населення держави, що утворює єдину спільність незалежно від кількості національних спільнот, які в ній існують [10, с. 46].

В Україні формально вживаються і інші терміни із зазначеної сфери: національні групи; національності; етнічні групи; національні меншини тощо. Вжиття такої різноманітності термінів, на нашу думку, не лише не сприяло консолідації усіх етносів України в один великий Український народ та в політико-правове об'єднання, яким має бути Українська нація, а навіть навпаки, посилює етнічне розшарування в Україні, що негативно ска-

залось на питанні забезпечення національної безпеки. Дійшло до утворення парадоксальних ситуацій, за яких громадяни України, народившись в Україні, маючи паспорти громадян України, демонстративно ототожнюють себе від України, відносячи себе не до Української, а до іншого виду нації – російської, угорської тощо. Цими громадянами в повсякденному житті демонстративно ігнорується українська мова, культура, освіта, історія тощо, і віддається пріоритет відповідним критеріям свого етнічного походження, тим самим поглиблюючи розкол українського суспільства за відповідними інтересами і створюючи загрози національній безпеці. Значну підтримку цим громадянам у зазначеному, насамперед у духовній сфері, надається представниками духовенства Православної церкви Московського патріархату, що в цілому загострює політичну ситуацію у державі, посилює сепаратистські тенденції в тому, чи іншому регіоні України.

Як зазначає відомий публіцист, письменник і журналіст В. Портніков, в Україні є сотні тисяч, навіть мільйони людей, яким взагалі байдуже, хто вони. Тому якщо ми хочемо, щоб Україна була цивілізованою, демократичною європейською державою, то першим і останнім завданням цієї країни є захист ідентичності, щоб люди, які тут живуть не сумнівалися, що вони українці і для них важливими є мова, україномовне телебачення, україномовне радіо, тяжіння до власного культурного світу [11].

В кінці кінців, багаторічні зусилля правлячого режиму Російської Федерації, який взяв на озброєння неонацистську ідеологію «руського мира» (рашизм), були направлені на розкол української спільноти за етнічно-культурним походженням, на протиставляння народів та етнічних груп України один одному, насамперед підштовхуючи етнічних росіян, а також угорців окремих регіонів до сепаратистських устремлень, призвели до загальновідомих подій 2014 року в Луганській та Донецькій областях, а згодом і до прямої збройної агресії проти України у 2022 році.

Одною із головних причин, на нашу думку, породження згаданих негативних фактів є те, що до цього часу і в Конституції України і в національному законодавстві, і в політичній, і в повсякденному житті українського суспільства домінують рудиментні, екс-радянські наративи про співіснування різних національностей, національних меншин. Якщо брати до уваги колишній СРСР, то подібний наратив можна було б сприймати як реальне і належне. На той час СРСР фактично був своєрідною конфедерацією: складався з 15 республік, які мали формальні ознаки держав, дві з яких на рівні з самим СРСР – Україна і Білорусь, були засновниками ООН. Ці республіки склалися з одноіменних народів – національностей. Тобто, відповідні народи формально мали свою державність і національність, що відповідало положенням критеріїв про нації.

Саме зазначений підхід був взятий в основу при формуванні правових актів України «Декларації про державний суверенітет України», а також при прийнятті «Конституції України». В них використовуються такі терміни, як: «громадяни України всіх національностей»; «всі національності»; «національні групи»; «національні меншини»; «національні мови»; «всі народи» тощо.

Цілком зрозуміло, що на етапі відновлення незалежності України, коли в Україні проживали представники різних національностей колишніх республік СРСР, зазначене було можливо і доцільним для формування Українського народу та створення української нації. Однак, пройшло вже більше тридцяти років від цих подій, а за цей період фактично нічого не змінилося. Уже за інших історичних обставин, що склалися в Україні, на державному рівні продовжують рудиментно вживатися ті ж штампи, що і на початку незалежності. Народилися і вирости цілі покоління громадян України, які мають національний український паспорт, українське громадянство, однак не вважають себе українцями, а ідентифікують себе представниками інших націй, хоча ними не являються, бо відповідних зв'язків (політичних,

